

תקציר

מדינות רבות בעולם, המאופיינות כמדינות רב-תרבותיות, ניצבות בפני אתגרים העולים מהגידול הדמוגרפי של קבוצות מגוונות (Diversity), הכוללות מגוון אתני, תרבותי, דתי ושונות חברתית. מדינות אלו מתמודדות עם פערים כלכליים וחברתיים, הנובעים מגידול זה (Claeys-Kulik et al., 2019; Keenan, 2015; St Amour, 2020). גישה לחינוך איכותי מהווה כלי מדיניות מרכזי לקידום קבוצות מגוונות שכן למידה מעניקה כלים ומפתחת כישורים ומיומנות המאפשרים מוביליות (Claeys-Kulik et al., 2019). בנוסף, גישה להשכלה הגבוהה תורמת לפיתוח הפרט, הכלכלה והחברה (Börjesson & Cea, 2020; Park & Kim, 2020; World Bank, 2021; Yuan & Powell, 2013).

ישראל אינה יוצאת דופן שכן אוכלוסייתה מורכבת מפסיפס של תרבויות. בנוסף, היא מאופיינת ברב-תרבותיות רחבה (תמיר, 2015), ואוכלוסייתה כוללת קבוצות אתניות תרבותיות מגוונות הנבדלות במאפיינים דמוגרפיים, כלכליים, תרבותיים, חברתיים ודתיים (קלינר-קסיר, 2020; Nachtomy, 2009). בנוסף, בדומה למדינות רב-תרבותיות אחרות, מדינת ישראל מתמודדת אף היא עם האתגר של הגידול הדמוגרפי של קבוצות אתנו-תרבותיות המרכיבות את האוכלוסייה שלה, כדוגמת החברה החרדית, שבמוקד עבודה זו (מלאך וכהנר, 2020).

למחקר זה שתי מטרות משולבות. הראשונה, לנתח את מדיניות שילוב החרדים במוסדות ההשכלה הגבוהה בישראל, ברמה ההצהרתית, באמצעות שילוב של ניתוח תוכן של מסמכי מדיניות (פרוטוקולים מועדות הכנסת, החלטות של מלי"ג-ות"י ועוד) יחד עם ניתוח של ראיונות עם קובעי מדיניות ואנשי מפתח העוסקים בשילוב החרדים במוסדות ההשכלה הגבוהה. המטרה בניתוח המדיניות ברמת המאקרו באמצעות שני כלי מחקר הינה לזהות את היקולות העולים מתוך המסמכים והראיונות ביחס למדיניות, למזג ביניהם, לבחון האם ובאיזו מידה קיימת התאמה ביניהם ולבדוק את יישום המדיניות בשטח והתאמתה לצרכים הכלכליים, החברתיים והתרבותיים של החברה החרדית. השנייה, לנתח ולזהות את הגורמים והמניעים (כלכליים, אישיים וחברתיים) שהובילו להשתלבותם של הסטודנטים החרדים (נשים וגברים), הלכה למעשה, במערכת ההשכלה הגבוהה בישראל. הניתוח ברמת המיקרו, הינו ניתוח סטטיסטי של הקשרים בין מאפייני הפרט (אישיים, משפחתיים ולימודיים) לבין היציאה ללימודים, הבחירה בתחום הלימודים והצורך במימון הלימודים.

השילוב של קבוצות אתניות תרבותיות מגוונות במוסדות ההשכלה הגבוהה מהווה אתגר משמעותי, מאחר שמצד אחד, נדרשת התאמה של מסלולי לימוד לצרכים ולמאפיינים השונים של הסטודנטים, ולדרישות שוק העבודה, אך, מצד שני, נדרשת שמירה על ערכי הליבה עליהם מושתתת ההשכלה הגבוהה, כגון: פלורליזם ושוויון (Austin, 2013; Remenick, 2019; Mtawa & Nkhoma, 2020). למרות האתגר, ובשל חשיבות ההשכלה הגבוהה, מדינות שונות גיבשו מדיניות המעודדת סטודנטים המשתייכים לקבוצות אתניות תרבותיות מגוונות להשתלב ולרכוש השכלה. למשל, בארצות הברית הוקמו מכללות ואוניברסיטאות שבטיות (TCU) עבור אוכלוסיית הילידים ("האינדיאנים") הנחשבת לאחת האוכלוסיות המוחלשות ביותר במדינה (Austin, 2013). המאופיינת בגידול דמוגרפי מואץ, בשיעורי תעסוקה והכנסה נמוכים, בעוני ושיעורי נשירה גבוהים מבתי ספר התיכוניים, בהשוואה לאוכלוסייה הכללית (Austin, 2013; Redbird, 2020; Willeto & Goodluck, 2004). מכללות ואוניברסיטאות אלו מספקות לקהילות הילידים גישה רבה יותר להשכלה

גבוהה באמצעות ליווי אישי, סיוע אקדמי וכלכלי, ותוכניות הלימוד הנלמדות בהן משלבות את התרבות, השפה והמסורת של הסטודנטים המשתלבים (American Indian Higher Education Consortium, 2012; National Academies of Sciences et al., 2019; Taylor et al., 2020).

הספרות העוסקת בתחום שילובם של סטודנטים מאוכלוסיות אתניות תרבותיות מגוונות במוסדות להשכלה גבוהה מדגישה את חשיבות הלימודים במוסדות אלה, ונשענת לרוב, על המסגרת הקונספטואלית של תיאוריית "פיתוח ההון האנושי" (Moreno-López et al., 2022). לפי תאוריה זו, השקעה בלמידה באמצעות פיתוח ושיפור הכישורים, המיומנויות והידע של הפרט, תורמת לשיפור הרווחה האישית והחברתית של הפרט, באמצעות שיפור הפרודוקטיביות ויצירת אפשרות להכנסה גבוהה יותר. בנוסף, היא תורמת למשק באמצעות שיפור קצב הצמיחה (Adedjei & Campbell, 2013; Bar-Haim et al., 2019; Boni & Walker, 2016; Deming, 2022; Kessy, 2020; Mietule, 2012; Moreno-López et al., 2022).

מחקרים מנתחים את שילובם של סטודנטים מאוכלוסיות אתניות תרבותיות מגוונות במוסדות ההשכלה הגבוהה משתי נקודות מבט: האחת, **רמת המאקרו - המדינה** - המחקרים מנתחים את תפקידה ותרומתה של ההשכלה הגבוהה למשק, ומורים כי פיתוח הון אנושי איכותי תורם לשיפור קצב הצמיחה הכלכלית (Bar-Haim et al., 2019; Adedjei & Campbell, 2013; Klemencic et al., 2020), ובהפחתת העוני (Cohen & Soto, 2007). השנייה, **רמת המיקרו - הפרט** - המחקרים מורים כי לפרטים עם רמה גבוהה של השכלה סיכויי תעסוקה גבוהים יותר, שכר גבוה יותר ויכולת גדולה יותר לחסוך ולהשקיע, בהשוואה לעמיתיהם עם רמה נמוכה של השכלה (Bloom et al., 2014; World Bank, 2021).

מרבית המחקרים, הבודדים את סוגיית השילוב של סטודנטים המשתייכים לקבוצות אתניות תרבותיות מגוונות במוסדות ההשכלה הגבוהה, בחרו להתייחס למקרים אלו תוך מיקוד בתיאוריית "פיתוח ההון האנושי" וברמת המאקרו והמיקרו. עם זאת, בישראל, למרות שקיים שיח אקדמי ומדיני ער בתחום שילובם של החרדים בהשכלה הגבוהה, קיים מחסור **במחקר מדיניות חינוך** אקדמי בתחום זה. למעשה, מחקר מדיניות אקדמי בתחום חינוך בחברה החרדית קיים בעיקר ברמת חינוך החובה (למשל ראו, Perry-Hazan, 2023). מחקר מדיניות הינו קריטי להבנת השילוב, שכן הוא מאפשר לבחון מקרוב את התכנון והיישום של המדיניות, לזהות מגמות איפה היא מצליחה והיכן פחות, ובעקבות כך, לחדד את היעדים. על כן, המחקר הנוכחי בא לתת מענה ללקונה זו ולשפוך אור על מדיניות השילוב של החברה החרדית בהשכלה הגבוהה בישראל, על מנת לתרום להבנת תופעת השילוב בכללותה.

ההתמקדות בשילוב החברה החרדית במוסדות ההשכלה הגבוהה נחוצה בשל הייחודיות והשונויות שלה. חברה זו מאופיינת בבחירה באורח חיים ובערכים שונים מאלה של החברה הכללית בישראל והיא רואה את עצמה מחויבת להלכה באופן מחמיר (בראון, 2017; פרידמן, 1991). אורח החיים ותפיסת העולם הייחודיים של החברה החרדית יחד עם הסולידריות הקהילתית וההפרדה המגדרית הנם חלק מהמאפיינים שלה, והם מובילים אותה להפוך למשאר הקבוצות האתנו-תרבותיות המרכיבות את הפסיפס הרב-גווני של החברה הישראלית, כלומר, להפרדה מגזרית. ההבדלות מרצון נעשית באמצעים שונים כגון מערכות חינוך נפרדות, מגורים בשכונות או ערים נפרדות, מערכים ופעולות של עזרה וסיוע בתוך החברה ואמצעי תקשורת נפרדים (בארט ושות', 2020; בן-עמי, 2013; סופר-פורמן וקלינר-קסיר, 2020; קפלן, 2003).

יתרה מכך, החברה החרדית מורכבת מקבוצות ומזרמים שונים בעלי השקפות שונות ומנוגדות כלפי שילוב בתעסוקה ורכישת השכלה גבוהה. למשל, ישנה קבוצה הדוגלת בהיבדלות מקסימלית והיא רואה את התורה כאמת מוחלטת העוברת מדור לדור ואת עצמה כממשיכת המסורת היהודית. קבוצה זו, מתנגדת לכניסת התרבות המערבית אליה, ולכן היא מפגינה יחס שלילי כלפי שילוב של לימודים כלליים לתוכנית הלימודים, שילוב בתעסוקה ורכישת השכלה גבוהה (כהנר, 2020; מלחי ושות', 2008; קלעגיי ובראון-לבינסון, 2017). לעומתה, ישנה קבוצה הדוגלת בהתערות ובשילוב של תורה עם דרך ארץ. כלומר, הנמנים עם קבוצה זו תומכים בשילוב בתעסוקה, ברכישת השכלה גבוהה ובהיטמעות בחברה הכללית, תוך הקפדה ושמירה על מצוות, ערכים ולימוד התורה (כהנר, 2020). ראוי לציין כי בשנים האחרונות, בעקבות שינויים דמוגרפיים, כלכליים, הנהגתיים ותרבותיים שעוברת החברה החרדית, חלקים ממנה שינו באופן משמעותי את יחסם כלפי שילוב בתעסוקה ורכישת השכלה גבוהה והם תומכים בשילוב של תורה עם דרך ארץ (טשנר, 2014; מלאך, 2014).

באשר ללמידה, חשוב להדגיש כי לימוד התורה בחברה החרדית הנו ערך עליון, והוא משמש כאמצעי המסייע לשמור שערכי המורדה הקיימים בחברה הכללית הסובבת אותה, לא יחדרו אליה. לשם כך, החברה החרדית הקימה מערכת חינוך עצמאית המאופיינת בהפרדה מגדרית ובתוכניות לימודים ייחודיות הנלמדות במוסדות החינוך לבנים ובמוסדות החינוך לבנות (בארט ושות', 2020). אם כך, לצד היותה חברה אוריינית, מדובר בחברה שההשכלה הפורמלית שלה נמוכה. בעניין זה, יש להבדיל בין תוכנית הלימודים של הבנים לזו של הבנות.

מערכת החינוך לבנים מתמקדת בעיקר בלימודי קודש ומעט מאוד בלימודי ליבה, כדוגמת, עברית וחשבון (פרי-חזן, 2013; שפילג, 2011), והיא מקנה ללומדים בה בעיקר מיומנויות שיסייעו להם להתמודד עם לימודי קודש, כמו למשל, למידה עצמית ויכולת חשיבה והעמקה (בארט ושות', 2020; צמח ושות', 2020; Iluz et al., 2018). מערכת החינוך לבנות, מגיל היסודי ועד לסיום התיכון, משלבת לימודי קודש יחד עם לימודים של מקצועות הליבה, הכוללים בין היתר, מתמטיקה, אנגלית ועברית (פרי-חזן, 2013). חשוב לציין כי מערכת החינוך החרדית לבנות מונעת מהלומדות בה לגשת למבחני בגרות כפי שנהוג במערכת החינוך הכללית, מכיוון שהבגרות היא מפתח הכניסה להשכלה הגבוהה, והחברה החרדית אינה מעוניינת שבנותיה ישתלבו וילמדו בה (בארט ושות', 2020). לא מן הנמנע שחרדים (נשים וגברים) המעוניינים להשתלב במוסדות ההשכלה הגבוהה נתקלים בקשיים הנובעים ממסלול הלימוד שעברו בצעירותם. למשל, פערים אקדמיים, בעיקר בקרב הגברים, הקיימים מהיעדר לימוד של מקצועות הליבה וחוסר במיומנויות אקדמיות, כמו למשל, כתיבה אקדמית, שליטה בשפה האנגלית ועוד (צמח ושות', 2020; רגב, 2016).

השתלבותה של החברה החרדית בהשכלה הגבוהה בישראל הפכה למגמה ברורה בעשור האחרון, כך שבשנת הלימודים תשפ"א (2020/21) למדו במוסדות ההשכלה הגבוהה כ-14,700 סטודנטים חרדים (נשים וגברים) לתואר ראשון ושני, לעומת כ-4,700 בשנת הלימודים תשע"א (2010/11). כלומר, קצב הגידול של סטודנטים חרדים המשתלבים בלימודים אקדמיים בשנים אלו (2010/11-2020/21) הנו מהיר, והוא עומד על 220%, לעומת גידול של 17.5% בקרב כלל הסטודנטים (כהנר ומלאך, 2021).

המחקר האקדמי העוסק בשילובה של החברה החרדית בהשכלה הגבוהה בישראל בוחן בעיקר את הנושא תוך התמקדות ברמת המיקרו - הסטודנט החרדי (ראו למשל, רובין ונוביס-דויטש, 2017; Kolikant & Genut, 2023). לעומת זאת, למרות השיח האקדמי והמדיני הער, מחקר מדיניות אקדמי ברמת המאקרו חסר (ראו פרסומים של מכוני מחקר לדוגמא, לוי, 2021; מלאך, 2014; מלחי, 2016). מחקר זה נותן לכך

מענה שכן הוא מנתח את מדיניות השילוב של החברה החרדית בהשכלה הגבוהה בישראל בעשור האחרון ברמת המחקר. בנוסף, המחקר ממזג ומוסיף את הניתוח, של שילוב החרדים בהשכלה הגבוהה, ברמת המיקרו על מנת לקבל תמונה רחבה ומקיפה יותר. המחקר עושה שימוש בשיטה משולבת Mixed Methods באמצעות כלי מחקר איכותניים וכמותניים.

השילוב בין מטרות מחקר המדיניות ברמת המחקר לבין מטרות המחקר ברמת המיקרו – הנוגעות למניעי הלומדים וכן השילוב בין שיטות המחקר השונות מאפשר להשיג הבנה טובה ורחבה יותר המאפשרת להסיק מסקנות משמעותיות כדי לענות על ה"מה", "איך" ו"למה" הנוגעים לסוגיות המחקר (Creswell, 2014). כלומר, בחינת סוגיית שילוב החרדים בהשכלה הגבוהה בישראל מהיבטים שונים מספקת הבנה רחבה וטובה יותר ומאפשרת לענות על השאלה: האם מדיניות השילוב המיושמת בפועל אפקטיבית ומותאמת לצרכים ולמניעים של החרדים שהשתלבו במוסדות ההשכלה הגבוהה?

ממצאי מחקר המדיניות נחלקים לארבעה מוקדים. המוקד הראשון **חשיבות השילוב** מתמקד בחשיבות המוענקת לשילוב החרדים בהשכלה הגבוהה מההיבט הלאומי ומהיבט הפנים-חרדי. מניתוח המדיניות, ברמה זו, נמצא כי שילוב החרדים בהשכלה הגבוהה נתפס כיעד מדיניות חשוב בעיני משתתפי המחקר, שכן הוא נתפס על ידי קובעי המדיניות כמסייע לשיפור שיעור השתלבותם בתעסוקה ובכך תורם לקידום האישי ולפיתוח הכלכלה והחברה. כמו כן, רכישת השכלה גבוהה נתפסת, ברמה ההצהרתית, כמסייעת לחרדים להשתלב בתעסוקה איכותית בשכר גבוה שתוביל לשיפור במצבם הכלכלי. יש לשים לב כי ממצא זה נמצא גם בניתוח ברמת הפרט. ביתר פירוט, סטודנטים חרדים דיווחו כי השילוב בהשכלה הגבוהה אכן תורם להם מבחינה כלכלית ואישית (כלומר, לא רק ברמה ההצהרתית). המוקד השני **מדיניות השילוב** מתמקד בעקרונות השילוב וביישום המדיניות. ממצאי המחקר מורים כי המדיניות לשילוב החרדים במוסדות ההשכלה הגבוהה מותאמת, ברמה ההצהרתית, לצרכים, למאפיינים ולאורח של החברה החרדית, והיא מושתתת על מספר עקרונות הבאים לידי ביטוי, בין היתר, בקבלה של סטודנטים העומדים בהגדרה שנקבעה לקהל היעד שיוכל ללמוד במסגרות האקדמיות לחרדים. כמו כן, הלימודים בכיתות ובקמפוסים יהיו בהפרדה מגדרית ומגזרית, ובמסגרות הלימוד ילמדו תחומי לימוד מגוונים המותאמים לצורכי המשק העכשווי ותהיה הקפדה על איכות ההוראה. עוד עולה כי מעבר לפתיחת התוכניות האקדמיות לחרדים, יישום המדיניות כולל גם את מערך הסיוע והתמיכה האקדמית, הכלכלית והליווי האישי.

המוקד השלישי **אתגרים וחסמים** מתמקד באתגרים הניצבים בפני קובעי המדיניות במהלך גיבוש מדיניות השילוב ובאתגרים העומדים בפני הסטודנטים החרדים המשתלבים במוסדות ההשכלה הגבוהה. ממצאי המחקר מורים על ביקורת ציבורית רחבה שהופנתה כלפי מדיניות השילוב ובעיקר כלפי ההפרדה המגדרית והמגזרית המיושמת במסגרות האקדמיות לחרדים אשר לטענת המבקרים פוגעת בשוויון ומובילה להפליית מרצות שאינן יכולות ללמד בכיתות בהן לומדים גברים. זאת ועוד, ממצאי המחקר עולה כי הסטודנטים החרדים מתמודדים עם אתגרים בתוך וחוץ לכותלי הקמפוסים. למשל, הסטודנטים החרדים, בעיקר הגברים, מתמודדים עם חסמים אקדמיים הנובעים מפערים לימודיים של מקצועות הליבה וממחסור במיומנויות ובכישורים אקדמיים. יש לציין כי חסם זה נמצא כמוביל לשיעור נשירה גבוה בקרב אוכלוסייה זו. עוד עולה כי הסטודנטים החרדים מתקשים מבחינה כלכלית לממן את הוצאות שכר הלימוד והם זקוקים לסיוע ולתמיכה כדי להשתלב במוסדות ההשכלה הגבוהה. בהקשר לכך נמצא כי למרות הסיוע הכלכלי שהסטודנטים החרדים מקבלים, הם נדרשים להתמודד עם תשלומים נוספים ועם קבלת מלגות בהתאם לתחום הלימודים אותו הם לומדים. בנוסף, הממצאים מורים כי הסטודנטים החרדים מתמודדים עם קשיים בתוך החברה ממנה הם מגיעים מכיוון שבתוך החברה החרדית יש המתנגדים לרכישת השכלה גבוהה

מהחשש שהחרדי שהשתלב בה ייחשף לתרבות מערבית ויצא ממנה אחרת. כלומר, חרדי שהשתלב במוסדות להשכלה גבוהה לא יצא מהם חרדי כפי שנכנס.

המוקד הרביעי **יעדים וכלי מדיניות** מתמקד ביעדים ובכלי המדיניות שבאמצעותם הם יושגו. ממצאי המחקר מורים כי היעדים מתמקדים בין היתר בחיזוק של תוכניות לימוד אקדמיות קיימות באמצעות הרחבה כמותית של סטודנטים חרדים ושיפור המסגרות האקדמיות לחרדים על ידי צמצום מספר הסטודנטים בשיעור. יעד נוסף שנמצא מתמקד בהרחבת התוכנית האקדמית לחרדים באמצעות פתיחה של מסגרות אקדמיות נוספות בהפרדה מלאה, עידוד לימודים לתארים מתקדמים ושיתופי פעולה עם מוסדות לימוד לבנות. זאת ועוד, ממצאי המחקר מורים כי נקבע יעד שמטרתו לצמצם פערים בין הסטודנטים החרדים לבין כלל הסטודנטים בין היתר באמצעות תחומי הלימוד מכוונים לצורכי המשק שנלמדים במסגרות האקדמיות לחרדים. כמו כן, נמצא כי קובעי המדיניות הציבו יעד לקידום הסטודנטים החרדים באמצעות הכנה מיטבית ללימודים אקדמיים, הכנה לשוק העבודה והרחבת תוכנית המלגות וההלוואות.

הממצאים העיקריים ברמת המיקרו מצביעים על כך שהקשר בין הצורך במימון לימודים לבין היציאה ללימודים חזק יותר בקרב הגברים לעומת הנשים. כלומר, גברים מתנים את יציאתם ללימודים אקדמיים במימון שיקבלו. ממצא נוסף מורה כי המניע האינסטרומנטלי ליציאה ללימודים הנו הדומיננטי ביותר בקרב כלל הסטודנטים (נשים וגברים). ביתר פירוט, השיקול של הסטודנטים לצאת וללמוד נובע מרצונם לשפר את מעמדם החברתי-כלכלי. בנוסף, בהקשר של בחירה בתחום הלימודים נמצא כי המניע הדומיננטי בקרב כלל הסטודנטים קשור למאפייני מקצוע. כלומר, הבחירה בתחום הלימודים נובעת מהיוקרה של תחום הלימודים והגישה למקצוע מבוקש.

ממצאי המחקר מורים כי קיימת הלימה ונקודות השקה בין שתי רמות הניתוח (מאקרו ומיקרו). למשל, ברמת המאקרו - ניתוח המסמכים והראיונות מורה כי קובעי המדיניות רואים בשילוב החרדים בהשכלה הגבוהה כאמצעי לסיוע ולקידום החרדים מבחינה כלכלית. בדומה לכך, ברמת המיקרו – ניתוח הגורמים להשתלבות בהשכלה הגבוהה העלה כי המניע הדומיננטי ביותר ליציאה ללימודים בקרב החרדים הנו המניע האינסטרומנטלי, כלומר, הרצון לשפר את מעמדם הכלכלי.

כאמור, המחקר האקדמי בתחום החינוך העוסק בשילוב חרדים בהשכלה הגבוהה מתמקד בעיקר ברמת הפרט. בעוד שקיים שיח אקדמי ומדיני ער סביב סוגיית השילוב, קיים מחסור במחקר מדיניות חינוך אקדמי ברמת המקרו. התרומה של מחקר זה נטועה בכך שהוא נותן מענה ללקונה זו. תרומה נוספת נטועה בפיתוח מודל תיאורטי רחב של הסוגיות העולות בעת שילובם של החרדים בהשכלה הגבוהה בישראל הכולל, בשונה ממחקרים אחרים, אלמנטים ברמות שונות (הפרט, והמדינה) ואת יחסי הגומלין ביניהם. כלומר, המסגרת הקונספטואלית המוצעת מוסיפה על מחקרים אחרים את רמת ההמשגה ברמת המאקרו-מדיניות ואת יחסי הגומלין בין הרמות. בעוד שמחקרים קודמים המשיגו ופיתחו מודלים תיאורטיים הנוגעים לשילובם של החרדים במוסדות להשכלה גבוהה בישראל, ברמת הפרט (רובין ונוביס-דויטש, 2017) מחקר זה מפתח המשגה רחבה יותר. המסגרת הקונספטואלית, אפוא, כוללת היבטים אישיים של הלומדים בהשכלה הגבוהה הן בבחינת המניעים ליציאה ללימודים (מלחי, 2017; מלחי ובראל, 2012) והן בבחינת המניעים לבחירת תחום הלימודים (Kolikant & Genut, 2023).

התרומה המתודולוגית נעוצה בשימוש של שיטות מעורבות ובמספר כלי מחקר הבוחנים את הסוגייה ברמת המאקרו וברמת המיקרו, המאפשר הבנה רחבה ומעמיקה יותר. התרומה היישומית של המחקר הנוכחי נעוצה בכך שהמחקר עשוי לשמש ככלי לבחינה של מדיניות שילוב קבוצות אתניות תרבותיות מגוונות

בהשכלה הגבוהה. מדינות בעולם המשלבות סטודנטים המשתייכים לקבוצות אתניות תרבותיות מגוונות ומעוניינות לבחון את שילובם במוסדות ההשכלה הגבוהה יכולות לעשות שימוש במחקר זה, מכיוון שניתן להתאים אותו בקלות בשל העובדה שהוא מותאם, עם שינויים קלים בשאלות הדמוגרפיות, לבחינת המדיניות בשתי הרמות, מאקרו ומיקרו.

מגבלות המחקר הנוכחי נובעות בין היתר מהעובדה שהוא מתמקד באוכלוסיית המחקר של סטודנטים חרדים הלומדים בפועל במערכת ההשכלה הגבוהה. אולם, המחקר אינו כולל חרדים שלא השתלבו בלימודים אקדמיים ולא מתייחס לחלוקה לזרמים (חסידים, ליטאים וספרדים) הקיימת בחברה החרדית. מחקר המשך שיבחן סוגיות נוספות בהקשר של שילוב חרדים במוסדות ההשכלה הגבוהה באמצעות שימוש במדגם גדול יותר הכולל חרדים שלא נמנים עם הלומדים, יחד עם חלוקה לזרמים, עשוי להציג היבטים נוספים לשילוב ולאפשר הבנה בסוגיות השונות בצורה מעמיקה יותר. בנוסף, המחקר לא כולל שאלון עמדות של הסטודנטים החרדים ביחס למדיניות השילוב. מחקר המשך שיבחן את עמדותיהם של הסטודנטים החרדים ביחס למדיניות השילוב יציג אם קיימת הלימה או אי הלימה בעמדות שני הצדדים, קובעי מדיניות מחד גיסא וסטודנטים חרדים מאידך גיסא, ויאפשר להבין אם מדיניות השילוב הקיימת הינה אפקטיבית ויעילה.